

BERRIZ ERE UNAMUNOREN INGURUAN

JUAN SAN MARTIN

Berriz ere Unamunoren inguruan eta oraingoa ere ezta azkenaldiz izango bilbotar pentsalariari buruz. Bere gogoetak hain maite ditudalarik ere, maiz gertatzen zait, maizegi behar bada, bere zenbait eritziren aurka jardutea, beti euskararen arazoa auzi dela, gure hizkuntza defenditu beharrak eskatzen duen neurrian. Izan ere, ideak eta auziak oraindik ez dira zahartu. Gorputz gehiago eta gehiegi hartu dutela esango nuke. Hala gertatzen zaigu, mende hontan Euskal Herrian sortuetatik mundu zabalean ospe handia eta hots gehien izan duen gizona dugunez.

Gure artean ere, Unamunok, behar zuen lekua egin du. Euskaltzaleon artean esan nahi dut. Agiri berezia izan genuen *Zeruko Argia* bera ere, sortze ehunurteburuan, Azkue eta Txomin Agirrerri baino orrialde bat gehiago eskaintzez. Ohore bat? Hala dirudi. Dena dela, argi dago Unamunoren eragina eta kezken itzala zabalduaz eta sakonduaz dijoala erresuma guzietan. Jakina, euskararen aldetik Azkuek eta Agirrek ohore handiagoak dituztela, gure gogorako behinikpehin. Baina, Unamuno hor dago zutik eta erraldoi mundu guziaren aurrean. Beraz, ez ahantzi.

Unamunori buruzko saiakerak gogozko ditut; baina, egia esan, ez dakit nondik hasi ere. Alde askotatik jardun ditzakegu Unamunoz, eta jardunak jardun, ezin agortu berari buruzkoa, hain zabala denez bere itzala. Gaurko hontan, neurri handi batean lehen esanak berrituz, har dezadan anekdoten alderditik eta euskaltzale ikuspegitik.

Unamunoren arlo zabalak gaitz dira sistemazko aburuz juzgatzen, eta gainera, era askotariko paradojak haintzat hartzera, metodismoak zeharo hausten dira. Beraz, handik eta hemendik nahasian arituko natzaizu, irakurle.

Jainkoak, Jainkorik baldin bada, ez dakit nola juzgatuko zuen gure Unamuno, baina mundu hontako katolikorik gehienek sutaratu dute bere izena, hortan Jainkoari esku-hartzea den ala ez oroitu gabe. Horrelakoak dira ikuspegi hertsu baten begiramenaz epaitzearen ondoreak. Eta, Unamunoz, bere obra irakurri ez dutenek ere, inoren ahotik entzundakoaz ari dira epai emaile. Baina, gizona juzgatzeko, gizona den aldetik ekin behar zaio, beste inondikako prejuizio gabe, obraren fruituak ezagutuaz. Era hortan, uste dut, Unamunogandik inork gaizki esatekotan, ateoak esan behar dutela. Unamunok konprenitzen zuen duda edo federik eza, baina zigortzen zuen gai horietarako axolarik eza. Ateotasunaren etsai borrokatua genuen. Valencia-ko estudiante gazte batzuei hitzaldi bat eman zienean, Jainkoa arrazoi bidez erakutsiaz eta eternitatea ukatzera hurbilduaz zijoala, ohartu zen entzule gazte haiek gerorik ezarena entzuteaz pozten zirela, eta, orduan, esan zien, bere iritziak zeharo aldatuz, nahi ta nahiez egon behar zela, mundu honek legezko justizia beharrezkoa zuelako. Betiko ezer-eza zela tristeena. Eternitatearen ezer ez hutsa baino hobe zela betiko sua. Eta, hortariko hitz gogorrekin barreiatu zituen estudianteok.

Luis Martín Santos zenak, bere «Baroja-Unamuno» saiakeran (La Academia Errante, *Sobre la generación del 98*, 107 orrialdean) zion: «Unamuno es un erudito, es un hombre de gran cantidad de lectura, es un hombre que domina un amplio bagaje de conocimientos filosóficos, literarios, etc.»... eta aurrerago jarraituko zuen: «Unamuno, en lo más fundamental de sí mismo, es un hombre religioso, un hombre atenazado por la preocupación religiosa». Zein urruti dauden gure arteko batzuen iritziak.

Lain Entralgo-k egin zion biografian dionez —Unamunok berak kontatua noski—, Primo de Rivera-k herbesteraturik gure filosofoa Paris-en zegoela, joan omen zitzaion Blasco Ibáñez idazlea eta honako hau proposatu: erlijioeri buruz horrebeste zekielarik, joan zedilla Ipar-Ameriketara eta han «seta» edo erlijio berri bat sortu; gaurko izateari egokiago zetorkiona, ta bere izenaren ospea betikotasunera eramanez, era askotako ondasunak izateko bidea zuela. Unamunok ez omen zuan bere ahotik hitzik

atera; beste gabe, paparretik oratuta kalera atera omen zuen. Bere gizontasunak ezin zuen oinarri falturik finkatu. Gaiñera, egintza hortatik agiri zaigu, ez zela askok uste bezala, bere izenaren goresmenak betikotasunean jarri nahi zituen.

Uste oker asko izan ditu bere buruaren kalterako. Espainian, izan ere, ez da gehiegi sustraitu, oraindik ere, filosofia kritika. Jakintuntzat joten ditugunak ere ez daude hortarako behar bezala gertatuak, ta iritzi okerrak, iritzi ustelak aisa zabaltzen dira bazterretan. Dugun egoeran Unamunori onik egingo ez dioten iritziak. Hala holako aburu arinak. Horrelako iritziak adierazten digute beste gertakari hura ere. Behin, Unamunoren okertasuna era zuzenetik ulertu ez zuan bat, usterik don Migel ateo burrukatua zela; kontatu omen zion Jainkoaren aurkako eztenkada bat, pentsaturik parre eragingo ziola. Bukatu zuanean, isillik eta serio gelditu omen zen bere betaurrekoen atzekaldetik begira, ta handik une batera esanez: «Zeuk esango didazu noiz irri egin».

Horrela zen Unamuno heterodoxoa, sinisgabeen etsai burrukatua.

* * *

1960-ko udaran, Alpes mendietako Les Bossons inguruko errefujio batean arkitzen nintzan, atzerritar artean, bakarrik. Ater gabeko ekaitzak zerua-goibel eta elurra maiz zekarren. Han arkitzen ginenok, behera egitea nekeza genduen eta gora ezina. Egoera horretan neramazkin hiru egun. Laugarren egunean, Grands Mulets-ko errefujiotik heldurik, amerikano bat sartu zen. Nungoa zen esan zuenean; gazte batzuek esan zioten han geudenetarik hirugarren kontinentea osatzen zuela. Orduan galdetu zuan ia nontarrak zeuden eta frantsez gazte alai harek jarraitu zion, geuden bakoitzari apuntatuz: alemanak, holandresak, suizoak, italiarrak, argelinoak (ta neri apuntatuaz) espainiolar... Eta, entzuteaz bat zuzenean etorri zen neregana, ta Cuba aldeko erdera batean galdetu zidan: «Espainiolar ahal zara?» Espelikazio gehiegarik ez ematearren, «bai», erantzun nion. Eta, berak: «Baina, Frantzian edo biziko zara noski». Ezetza agertu nion. «Baina, posible ahal da Espainian alpinismoa egitea? Han bai ahal da zezenak eta fobailletik aparteko deporterik?»

Orduan behartu nintzen ihardespenez espelikazioak ematera: «Espainian ere bada alpinismoa. Ez asko, baina bai zenbait tokitan; baina Espainia zeharo desberdina da alderdi batetik bes-

tera. Han, toki batzuetatik beste batzuetara, Europako mutur batetik bestera hainako aldeak daude. Ta ni naizen aldean, iparraldean, anitz mendizale da». «Eta, zelan deitzen da zuen alde hori?», galdetu zidan. «Euskal Herria (Pays Basque edo Vasco)», erantzun nion. Orduan ikaragarritzko erreberentzia egin zidan: «O!, Unamuno handiaren lurra. Unamunorena! Beraz, haren herritarra zaitugu». «Ba, bai. Ta, gainera Unamuno zalea». Bera ere Unamuno zalea zela esanaz jarraitu zuen. Bere idazlerik mai-teena noski. Ta Bibliaren ondoren gehien irakurrita zeukan liburua *Del sentimiento trágico de la vida* omen zuen; lau aldiz inglesezt eta behin batean espainiolez. Filadelfia-ko estudiantea zela, eta han, Unibersitate hartan, bazuela maisu jakitun bat Unamunoren lanak zehatz ezagutzen zituena, beragan Unamunoren alderako zaletasuna txertatu zuena. Baina, lehen aldiz ezagutzen zuela Unamunoren herkide bat.

Egun haretan berandura arteko alkarrizketa izan genduen. Hark uste zuen Unamunoren herritarrok bere obra guztia eza-gutu ta maitatu behar genuela. Baina irakurle euskaldunok daki-zutenez, hemen ez da holakorik. Pena handia eraman zuen hemen Unamuno, askoregandik gaizki ikusia zela esan nionean. Hala ere, pozten zen lehen herkidarekin topo egitean Unamuno zalea arkitzeaz.

Harentzat, Jainkoan ondoren, gizonen artean lehendabizikoa zan Unamuno. Eta solas luze haietan aztertu ederrak eman genituen bere pentsaerari buruz. Baita ere berak baztertzeke eskatzen zuen euskarari buruz ere. Harritzen zen, amerikanoa, euskaldunon hizkuntza oraindik bizi zela jakiteaz. Bai, zorionez; eskubide guztiak galeraziarren. Esaten nion, katuak haina bizi zuela gure euskarak; aintzina latinak menperatuaz, bere estutasun guztian ere latinak baino gehiago irau duela.

Biharamunean, ozkarbi zen eta goizean-goiz atera nintzen Mont-Blanc-erat. Bigarren egunera itzuli nintzanean, joana zen errefujio hartatik, eta pena hartu nuen; zeren Espainia alderat etortzeko asmoetan zenez, pozik emango nion bizpahiru egunetan gure etxean ostatua, Unamunoz mintzatuaz bere herriko lurraldeak ezautarazteko. Baina gauzak bestaldera irten ziren. Gaur, bere solas-eztitsu gogoangarriekin batean, Unamunok mundu zabalean duen itzalaren oroitza gelditzen zait. Bada zerbait.

* * *

Horraitioak, gure artean ere dena ez da izan Unamunoren kontrakoa. Eta, asko ta askok ez konprenditzea ere ez da harritzekoa. Beren buruak pentsalaritzat dituzten anitzek ere ez bai dute zehatz ulertu bere pentsaera. Gehiago da, Pio Baroja berak zion Unamunoren heriotzean: «Ya después de muerto, sin el brazo poderoso que sostenía el armazón de su obra, ésta se desmorona». Baiña ez zuen igarri. Hori gainera, Baroja bezalako batek jakin behar zuela heriotzaren inguruko misterio-kezkak gizonak bere muinetaraino sartuak daramazkiala, eta Unamunok kezka hoiek dituela bere pentsamenik sakonenen inguru. Eta, urteak igaroaz haunditzen dator, zabalduaz eta sakonduaz, Unamunoren irudi intelektuala; batez ere *Del sentimiento trágico de la vida* eta *La agonía del Cristianismo*-ko Unamunorena.

Gure euskaltzale inguruko giroan lehenengo ezagutu nuen Unamuno-zalea, Isidoro Fagoaga izango zen noski, Berak argitaratzen zuen «Gernika» aldizkarietan eman zituen zenbait berri, geroago *Unamuno a orillas del Bidasoa y otros ensayos* (1964) liburuan bildu dituenak. Behar bada, lehenengoko euskaltzalea Unamuno maitekiro tratatu zuena.

Geroago Txillardegiren hitzaldi bat ere ezagutu nuen, *Unamuno eragille* izenekoa (ikus, *Egan*, 1957, 3-4). Han esaten zuen: «Unamuno ezagutu duenak ez dauka aaztutzerik, eta alde batera ala bestera jotzen du. Astindu egiten du, gogor, eta ez dago geroztik txatxukeritan ibiltzerik. Arima-gosea ixiotzen du, dirukeria ondatzen du, eta berari eskerrak arkitu degu askok gure burua».

1958-an argitaratu zen *Unamuno ta abendats*, euskaraz Unamunori buruz egin den lanik onena. Gaiñera euskeraren aldetik eta Euskal Herriko semea zen aldetik begiratuta egindako saiakerak. Egille bezala, «Iñurritza» izenordearen azpian Salvatore Mitxelena zena gordetzen zen. Argitara bezin azkar nahi nion hemengo aldizkariren batean erreseña bat egin, baina beste giro bat zegoenez, ez zan posible isilpe antzera atera zen liburu hau aipatzea. Ta, hara hemendik ere gure artean kultur gaurkotasuna lortzeko edo girotzeko trabak. Amaika holako gerta zaigu gure belaunaldikoei. Gaur ordea, berandu da bertako irizpideak aztertzen hasteko. Hala ere, bertako orrialde anitzek freskura ederra dakarte euskeltzaleon hesi estu honetara.

Esate baterako, hara zer dakarren 21-garren orrialdean: «Unamuno'ren euskaltasuna ta eusko-zale iritziak sakonki aztertu nai ba'dira, eztugu aski arek gu'ri buruz berariz ditugun liburu gutxi

batzu oiek irakurtzea: *Paz en la guerra, De mi País, La cuestión del vascoence...* Oetan ez bezin sendo ta jator nabariko dizkiogu beste enseiu nagusien'otan: *Vida de Don Quijote y Sancho, El sentimiento trágico de la vida, La crisis del patriotismo, La crisis actual del patriotismo español, Más sobre la crisis del patriotismo...* ta beste abarretan».

Are gehiago 50-garren orrialdean: «Ta onatx emen, yadanik, irakurle erabera, *Del sentimiento trágico de la vida*'ko etnika xurgatzen asmatzeko araua, euskaltzaleontzat urrezko araua nik uste, ziurkienik inortxok ez emana, baña baitare euskal biotzentzat benetan unkgarri bezin anpagarria, ta, aldi berez, gure «go-gape»-albistariaren euskal-sustraiak sumaraziko lizkizukena: Unamunok diñon bakoitzean: «ni ta ni», zuk irakur: «gu ta gu», eskubide duzunez; edota Euskalerrri zarrari entzun aldarrikatzen: «Ni ta Ni».

«Bilbotarraren euskal-muñ izkutu sendoa jo nai dunak zuzen bait-luke fede auxe eramatea aren liburuetara, ok irakurri al izatekotan: auxe, alegia, batez beste: Euskalerrri berberaren agonia dugula Unamuno'rena, ta aretxen Egia, ta aretxen Miña, ta aretxen Eroa, ta aretxen Ezilkor-gosea.»

«Ta baitare, geienetan edo ia beti, Unamunoren España geure Euskalerrri berbera dugula, ari gainka eta ernalka, bere euskal buruaz eta izenaz ia erabat aztutzeraño.»

Unamunok holako hitz gozorik ez zuen jaso inoiz euskaltzale bategandik. 1918-an Oñatin egin ziren Euskal Jakintza Batzarretan ez zuten lekurik izan ez Unamunok eta ez Barojak, naiz ta hara deituak izan ziren asko ta asko euskara eta Euskal Herriaren etsai ikaragarriak izan, geroago argi ikusi zen bezala (Une hontan Esteban Bilbaoren hitzaldi hura datorkit oroitzapenera). Hara nortzuk joan ziren ikusirik ez da egiztatzan Unamuno ta Barojaren euskara ta euskal-kulturagana maitasunik eza. Bi hoiek, hara joan ziren askok baiño meritu gehiago zuten hordurako ere; ta geroztik ez ziren agertu han izan ziren zenbaitzuek bezala, zapaltzaile, ta bai ordu larrietan laguntzaile. Unamunoren heriotza holakoa izan zen gorputzez mainku eta buruz mainkuago zen Millan Astray hark gu bezalakoak, espainoltasunaren aurkakoak, guztiok tiroz hil behar ginela erran zuanean. Momentu hartan bere bizia arriskuan jarririk defenditu ginuzen. Berdin Barojak Valladolid-go *speaker*-ak esan zuanean gure dialektutxoan mintzatzera gehiago ez zela inor ausartuko: «¿Qué categoría

más cómica! El dialecto, creo yo, es una de las variedades de un idioma. El francés, el italiano y el español son históricamente dialectos del latín, es decir, hijos del latín... Del vascuence no se conoce su ascendencia; decir que es un dialectucho es una necesidad para un arriero de la Mancha o para un vendedor de botijos de la sierra de Cazorla». Ta bestalde, E. Bilbao-k bezala gure alde hitz egokiak esan zituenak, gero zigorra.

Unamunok ez zuen izan gure mintzaira ta gure herriaren alderako gogo onegirik, baina gureganatzen baino guregandik uxatzen gehiago alegindu zirela esango nuke.

Ideen aurrerapenezko iritzietan salto haundia eman zuen S. Mitxelenak, batez ere Unamunoren lanetarik *Del sentimiento trágico de la vida* eta *La agonía del Cristianismo* orandik indizean zeuden denbora haretan. Gure praile liberalarentzat ohore haundia da.

* * *

Baina, Unamunori buruz, zer iritzi dute erdaldunek? Orotarik noski; baiña, ez beti hemengoekin bat datoztenak. Euskal Herria ta Gaztelania biak batera maite bazituen ere, han ere ez zeuden guztiak kontent.

Ikuspide bikain bat da «*Este donquijotesco / don Miguel de Unamuno, fuerte vasco, / ...*» asten den A. Machado-ren poema. Baiña beste poeta bat datorkit orain burura; gerotikoagoa eta aburu berriz ari dena: León Felipe. Ta, bere esanak bai ez direla gurina ta eztia.

1966ko udaran, «Indice»k (219-220 zenbakia), Manuel C. Santonja-k León Felipe-ri egin zion *interview* bat zekarren, ta beste zenbait gauzaren artean Unamunori buruzko iritziak. Hau zion L. Felipek: «Mira, yo me siento molesto con don Miguel. Estoy releiendo su *Vida de Don Quijote y Sancho* y me indigno. Claro, como él era vasco nunca entendió a Cervantes. No, señor. Además le envidiaba terriblemente ese precioso castellano fluido, que corre. Los vascos nunca han podido dominar el idioma de Castilla y además carecen de sentido del humor.»

Horrelakoak ziren Quevedo ta beste zenbait erdal-idazlek esaten zituztenak denbora haietan ere, erregeen sekretario edo bestelako idazle ta kaligrafo ziren hemengo semeegaitik. Exenplu

asko dakartzki Legardak bere *Lo «vizcaino» en la Literatura castellana* liburuan. Ez legoke gaizki horrelako aburuekin bildumazko liburu bat gertatzea, hemengo euskaldun erdalzaleen lotsarirako. Ordua da izatez euskaldun diren hoiek beren jatortasunetik lantzea, norperarena ahuldu eta besterena aberastutzen jarraitu gabe.

Vida de Don Quijote y Sancho. León Felipe-rentzat mingarria bada ere Salvatore Mitxelenarentzat bestera da. Ez baita berdina hango batek ikusi edo hemengo batek ikusi.

Baiña, ideak alde batera utziaz, Unamunoren erderaz errazoa ematen diot León Felipe-ri. Erdeldun batek juzgatu behar du erdera. Hemengo askok uste izanarren bertako erdera bezin onik ez dala egiten Espainian, ni ez nago horretan. Gaztelarak Gaztelania bere kabi, ta alde hortatik heurak dute hitza. Baiña euskal umorea juzgatzeko ez dut uste L. Felipe denik gizonik egokiena. Bera ez baita gauza hemengo barne-muinean sartzeko, euskararekin jabetu gabe. Gure auzoko Plaentzia haiñako herri umoretsurik nekez arkituko da Espaiña guztian. Eta, ziberutarrek ere ez dira atzean gelditzekoak. Hortik aparte, Pio Baroja urte askoan bizi izan zen Río Tinto aldean eta hark zionez andaluzak ez omen zuten euskaldunak bezalako umorerik. Jakiña, mailla honetan esan behar da Pio, Serafin Baroja euskal idazle umoretsuaren semea zela, eta dudarik gabe Unamunokoak baino anitz gehiago zekiala euskal umorearen berri, ta ez gutxi bere barnean, aitagandik kutsatua edo. Ta zer Pernando Amezketarra?

Ikusten danez, bakoitzak, berari gerta zaizkion edo dagozkion bezala kontatzen ditu gauzak. Ta Unamunoren umorerik eza ez da adibiderik prestuena hemengoak duten ala ez duten juzgatu ahal izateko.

Baina, hala ere, hizkuntzari buruz, lezio ederra da Leon Felipek hemengo idazle erdeldun ta erdelzaleeri ematen diena.

1967ko urtarrileko «Insula»k (254 zenbakiak) oster, Leon Felipe beraren beste elkarrizketa bat dakar, Maria Enbeitakin egiña. Gogozko zaidan poeta honen jardunak atsegingarriak zaizkit berak hemengo gauzak gogozkoak ez izanarren ere. Guk beti dugu heurak baino parte hobe bat; gu sar gaitzke beren munduan, eta ez beraiek gurean. Ez da azaletik ere, zeren iñoiz ez bai dira gure gauzak seriotasunez, ta batez ere maitasunez estudiatzera jarri; ta guk heurenak bai, eskolatik harat, nahi ta nahi

ez, gaztelera ikasi beharra izan dugunez eta beraiek inoiz ere ez euskararik.

Solas hortan hara zer dion: «¿Y tú te llamas María Embeita? Te voy a llamar María. Todos los apellidos sean vascos o ingleses me molestan.» Ez da hori gertatzen zaion erdeldun bakarra, eta behar bada hortik ere baditu bere sustraiak gure mintzaira ondo ikusia ez izateak. Baita ere juzgaduetan euskal izenak horrenbeste gorrotatzeak. Ongi probatua nuen esperientzia hauxe ere. Karanba! Ez da gero erreza euskaldunok umorea gordetzea. Baina hala ere...

Eta, Leon Felipe-k, alkarrizketa hortan ere berriz zion: «Don Miguel era un vasco que se había empeñado en escribir bien en castellano. Era un gran filósofo; sabía mucho: griego, latín..., manejaba muy bien el hexámetro griego. Pero quería escribir con la naturalidad, con la gracia, con el ritmo, con la magia de un castellano...» Eta, aurrerago, berriz hau esaten du: «No aprendió nunca a hablar castellano. Esto no les gustará a los eruditos que lo diga yo, ¿verdad? Yo traté mucho a don Miguel... No tuvo el ritmo ni la magia del castellano. Se le veía siempre la mecánica del hexámetro. Estoy hablando como un gran profesor, ¿no?, y va a parecer una blasfemia, pero don Miguel no tenía gracia. Ningún vasco tiene gracia». Hau esatean, jakiña, Leon Felipek ez zituen gogoan izan Amezketarra, Serafin Baroja, Xenpelar, Txirrita, Urruzuno, Manezaundi ta abar. Euskaldunok euskeratik kanpora graziarik ez izatea ez da harritzekoa; hori ez da axola zaiguna ere. Herriak mintzaerak bereizten ditu gehien bat, eta inglesak eta frantsezak ere grazia gutxi dute espainolentzat, guretzat heurak haina, hor-horren baten. Baina, batez ere, hemen grazia gutxi egiten digutenak, ta hemen bai Leon Felipe-rekin gaudela, hemengo euskaldun eta «euzkotar» erdalzaleak dira, L. Felipek irakurri ahal dituen hoiek; baina, hala ere, derrigorrez aguantatu beharrean arkitzen gera, gernua ontzitik kanpora egiten diharduen hoiek.

Hortik aparte, Leon Felipek ez zituen maite «Generación del 98»-koak. Beren artetik, gizon bezala, begirapenik gehien Pio Baroja'ren alde bazuen ere. Gaizki portatu zirala dio. Ta seguru asko ez du errazoi faltarik. Gazteri guztia liberalismora bultzatu ondorean eta Espainia burruka bidetan jarri ondorean, egizko ordua iritxia zenean, dezisio sendo bat hartu behar zen orduan, heurak eskuak garbitu zituztela ta... Baiña, hemen ere, ikusten

denez, ez du gogoratu nahi izan Unamunoren azken profezia: irabaziko duzute baina konbentzitu ez. Ta, hortarako ere, une haretan, umorea edo zerbait holako behar zen, ta ez gutxi gaiñera.

Dena dela, «98»koak mugimentu eraginkor bat sortu zuten, gauzak alderantzi zituzten, Espaiña lokartua martxan ipini zuten. Ta mugimentu horren eragintzaileen artean zer ikusi haundia izan zuten Euskal Herriko intelektual batzuek.

* * *

Unamunoren «ni ta ni»kin, «gu ta gu» bihurturik argitaratu nuen lantxo bat *Zeruko Argia*-n «Euskaldun zertako?» izenez (ikus 209 zenbakia, 1967-ko otsaillaren 26-koa), Azurmendi adiskideari gutun ideki lez egin nuen, ta berriz ere esan beharra dut Joxe Azurmendi «Unamuno-zale» jotea aitzakia bat besterik ez zela, ideok agertzeko; eta ez berari min ematearren. Ondotxo dakit Azurmendik, nik bezala, Unamunoren pentsamentuak ez dituela maite euskarari buruzko irizpideetan, baizik gainerako filosofian. Eta gaiñerako pentsamen filosofikoetan ere, ez bera eta ez ni, ezin gindezke danean Unamunorekin bat etorri.

Orduan esaten nuen oraindik inundik ez zuela izan erantzun sakon-sakonik Unamunok euskarari buruz eman zituen iritziegatik. Baiña orain beste gauza bat da. Orduan argitara berri zen Martin Ugalderen *Unamuno y el vascuence* (Buenos Aires, 1966), baina oraindik hemen zabaltzeke. Taxuz egindako saiakera. Bertan, lehenengo aldiz erantzuten zaio Unamunori behar dan bezala. Unamunoren eskariz euskara baztertu beharrak lehendabizikoz arkitzen du oztopo nagusi bat. Hemendik aurrera, Unamunoren iritziekin euskararen kontra jokatu nahi duenak, nahi ta nahiezkoa du Ugalderen lana ere bereziki aztertu beharra.

Hori, gainera, nere irudiz, bere agiri ugarietan ez dela gehiegi baliatu zenbait eskubide berezikin. Zeren ez da berdina gizon batek esana edo munduko interesen alde sortuak diren alkarte neutral batzuen. Hau da, esate baterako, Ugalde ez da behar bezala baliatu ONU-ren *Munduko gizonen eskubide agiria*-kin (1948), ez da *Unesco*'aren *L'emploi des langues vernaculaires dans l'enseignement* (1953), ez da ere *Pacem in Terris* (1963) agiriak hain garbi ta zehatz jarri zituzten errespetatu beharrezko agiriak ziotenakin. Agiri hoietan esaten direnak ez dira gizon

soil baten esanak, erakunde batzurenak baizik. Eta, erakunde bezala, aurras soziologo, hizkuntzalari ta irakasle ekipoak egin-dako estudioak dituzte oinarritzat. Unamunoren usteen kontra joateko ez ziren hain beharrezkoak, noski; baina bai gure mintzairaren alderako euskubideak non-nahi eskatu ahal izateko. Gaurkoz, agiri hoiek bai ditugu gure mintzairaren alde jokatzeko armarik onenak. Ez dira guk esanak, baizik munduan hortarako jarriak dauden erakundeenak, nazio bakoitzaren interes partikularren gainera daudenak, eta mundu hobeago bat lortu nahirik egiñak. Itsu ta gor azaldu nahi dutenei ere nolabait adieraztera heldu beharrezko agiriak.

Norbaitek esango du gehiegi begiratzen diodala hizkuntzaren alderdi honi, baiña nik uste argi ta garbi jarri beharrezko gauza dela; zeren, euskararekin jarraitzeko errazoirik ez badugu, orduan alperrik gabilta.

Unamunok dionean: «La sangre de mi espíritu es mi lengua y mi patria es allí donde resuena soberano su verbo»... Eta bereztat hizkuntzak horrelako garrantzia bazuen; zergaitik ez gureztat?, galdetuko dio Ugaldek. Orain amaika urte esan nuenean, «Euzko-gogoa»n, euskera zala nere aberria, ez nekizkin Unamunoren zenbait esan-gura, ta orain ikusten dut bat gatozela; berak erdera bezala nik euskara ikusita. Nik uste euskarari bilatu nizkiola gun hoiek, berak gaztelerari bezin ongi, eta behar bada, Leon Felipe-ren aburuak bere esate juxtuan hartuko begenitu, ez jakin bakoitza bere bidean nor gehiago guneratu den. Erderagaitik hainbeste arduratu zen Unamunok ez bai du erdaldunen begirapen onik.

Unamunok, bere tesis doktoralesan, *Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca* (Obras completas, t. VI, 85/142 orr.) hizkuntza soila arkitzen du, euskera hutsa, bestelako jatorrizko kulturarik gabea, eta ez da hori egizkoa, zeren gure literatura landua (kultista) hain ona ez bada ere, den txikian ere, gure geurea izatez gainera, gure herri literaturak ez dio zorrik beste hizkuntzetakoeri. Baina, ahozko herri literatura hau ez zuen ezagutzen Unamunok, edo arintxo ezagutzen zuen eta ez zuen behar haina baliatu. Ugalde bera ere ez da baliatzen hon-taz, bere liburuaren bosgarren kapituluan azkenaldera gauza honi ikutzen dionean: «...el lenguaje es uno de los elementos más importantes de la condición humana de la gente»..., «el respeto a la lengua es de alguna forma el respeto a las gentes mismas,

y su irrespeto es irrespeto para ellas. Los recuerdos de sus antepasados están atados a su lengua. Su poesía está en su lengua. Sus ideas y su moralidad y justicia están expresadas en su lengua». Eta puntu honetan gogorazi behar zuen gure herri literatura, gure kanta zaharren aberastasuna, garbi ta zehatz adierazteko hizkuntza huts bat baiño gehiago dela, ta alde horretatik Unamunok zuen ezjakintasuna ez da euskararen erruz. Berak, gauza hoiek esan zituanerako, mundu guztiak baliatzen zuen edonongo herri literatura egile ezagun ospetsu edo *élite*-ko literatura landuaren mailan eta inoiz gorago ere bai. Kulturazko literatura landu hori edozein hizkuntzatan egin daiteke eta egiten da, baina aitzinatiko erroetan oinarritzen den herri literaturak aspaldi eginak diranez, herrien eta hizkuntzen bereizkuntzak handiagoak ditu. Ia, hizkuntza pentsatzeko tresna denez, herriaren pentsatzeko egiturak garbiago gordetzen ditu herri literaturak Beiñipein, gurearen balioa hor dago; baiña, berak ez zuen ikusi; ta ikusi ahal izateko beste prisma batetik begiratu beharra zuen Unamunok, berak inoiz behar bezala menperatu ez zuen euskararen prismatik noski. Baina, hizkuntzaz, jatorrizko euskara galdurik, erdera txertatua hibridoa izaki. Eta, hemen zegoen Unamunoren kakoa, Unamunoren prolema nagusia.

Unamunok uste zuen alkarrekin eraman eziñezkoak zirala kultura berria eta euskara zaharra. Eta kultura berriarekin jabetu ahal izateko eskatzen zuen, bere *La cuestión del vasconce*-ko hitz-jario luzeetan, euskara baztertzea. Nere ustez, txarrean ere, batertzea baino hobea da behar duen mailan gaurkotze hortara igotzen laguntzea; zeren, baztertzearekin geure nortasunik bereziena galtzen bai dugu. Uste horrekin jokatu izan baldute gure aurretikoeak, latiña bere indarrez Europa guztian zabaldu zanean, ta bere bultzadari amor eman, gaur ez zen euskararik izango, ez euskal deiturarik, ez Euskal Herririk. Gaur ez ginek euskaldunak izango eta behar bada ez da «vascos» ere. Gure nortasunaren bereizkuntza guzi hoiek mintzairatikakoak ditugulako. Eta, non da orain, denak menperatu behar zituen latin indartsua? Auskalo!

Euskarak estudioetarako hurreri kalte egiten diotela uste duten beste arinkeri horiegatik hobea da ezer ez esatea. Unamunok ere, bere euskararen kontrako indar guztietan ere ez zuen holakorik aipatu. Umeeri eskolarako euskerak kalte egiten diotela uste duten guraso guztientzat, hori hola izatera, Eskandinavia, Suiza, Alemania eta Rusia-ko parterik gehienetan denak

tontoak izan behar ziren; baiña ez da hori gertatzen, baizik, bestalde, haurreri gutxienez bi hizkuntza irakasten dioten herri haiek direla munduan aurreratuenak. Eta, ia zenbat jakitun ezagutu ditugun hizkuntza soil baten jabe bakarrik direnak. Eta, gizonik jakituneneri trabarik ez egitera, nori kalte? Ez guri. Gainerako Espainiak guk baino askozaz ere gizon jakitunagoak eman behar zituen gauza hoiak egiak balira; baina ez da horrela gertatzen. Holakoak ere asmatu zizkiguten. Baina, gogoan izan holako astakeriarik Unamunok ere ez zuela haintzat hartzen.

Beste batean, Unamuno, «solidaridad humana»-ri buruz mintzo zenean (ikus Ugalderen liburuaren 178-garren orrialdean), badirudi euskaldunok geu izateari utzi behar diogula mundukoak zintzo izateko. Hau ere ez da astakeri makala! «Solidaridad» (= elkartasuna) beharrik ez dago guztiok berdinar bagina. Elkartasunak, berak esaten du ez dela batasun monolitikoa. Beraz, jakin beza «solidaridad» guztion artean egitekoa dela, euskaldunok euskaldun izatetik gainerakoei elkaturik osatzen den gauza; besteak heurak izanaz gurekin elkaturik. Zeren Unamunok esaten duen erara ez baita elkartasuna (=solidaridad); baizik, «lotutasuna» (=sometimiento); inperialismoa bera, nahiz lur edo nahiz hizkuntzarena.

Ugaldek 204-garren orrian jartzen dituen hitzak, Wyn Grif-fith-ek gales idazleeri buruz esan zituenetarik hartuak, argi ta garbi ipintzen dute herri batentzat hizkuntza zer den: «La poderosa fuerza que los mueve hacia la creatividad en su propia lengua, no es ni raro ni artificial. No surge de una simple determinación de ser diferente, sino de una convicción de que de ninguna otra manera ellos pueden ser enteramente ellos mismos».

Pániker-ek bere *Conversaciones en Cataluña* liburuan José María Espinas katalan idazlearen ahoan jartzen duena oso ongi dator kasu honetan: «Katalanez idaztea suertea da —dio Espinas-ek—. Katalan idazleok suerte bat dugu, munduko beste idazleek ez dutena; zergaitik burrukatu badugu: gure lurra. Hau, ez da gertatzen beste herrietan... (nik esango nuke gurean ere hala behar duela). Nik ez badut gaztelerak idazten, ez da askok esaten duten bezala, sakrifiziozko ispirituagaitik, ez. Hau problema ez ezagutzea litzake. Besteekin adierazi ahal izateko nik edozein hizkuntza erabili nezake; baiña sortzeko (ideak kreetzeko) nere hizkuntza bakarrik erabili nezake. Hizkuntza ideen sorke-taren iturburua da eta ez bestaldera». Noiz konturatuko dira

euskaldun izanik erdal idazle ditugun hoiek? Ordua da konturatzeko beren jokaera kaxkarra dela eta beren herriaren kontrarakoa. Gernua ontzitik kanpora egiten ari diren txepel hoiek gure arimaren indarrak murrizten ari dira.

Gehienetan esan ohi da euskaldunak ez dakitela euskaraz irakurtzen, edo oraingoz ez dugula euskera orokor bat euskaldun gehieneri era berean adierazi ahal izateko; baiña hori lortzen alegindu behar gara, eta ekintzatik lortzen ez bada, beti leku berean geldi jarraituko dugu. Fedeak obrekin behar du, ta euskaldun izanik erdera hutsean idazten duena ez da euskaltzalea, ta gutxiago egiazko abertzalea. Euskaldunak euskaraz irakurtzen ikasteko eta beste euskalkiak ezagutuaz gure literaturaren giharraren berri jakiteko, zorionean hasi ziren euskaldunen alfabetatze kanpainak. Erderaren bidez euskararen alde mintza baino hobe dugu euskara bera bakoitzak bere baitara landuz erabiltzea, zein mintzatzean ala idaztean.

Beti erderaz idazten duen euskaldun euskaltzaleren batek min hartzen badu, usterik beragaitik ere ari naizela, errazoa da, hala da ta.

Erderarekin eta erdera landuaz arrotu zen Unamuno gurea; arestian aipatu dugunez, aza onak jaso ditu León Felipe bategandik. Ikusia dago hobeto gaudela geronetik, geron muinetik kultura landuaz hobeto goazela.

M. Ugalderen saiakera liburua berriz, erderaz egotean hobeto dago, ze, euskaldun euskaltzale konbentzituak ez dituzte beharrezkoak bere saiakera hortako esanak, baiña bai gaiñerakoak etxe ta kanpo, auzi hoiek beregan direlako. Ugaldek taxuz eta helburu batera begira agertzen du bere lana. Ez ditu gauzak askaturik eta nahasmenduz uzten. Azterketa sakona da.

Unamunoren jokaerak gauza asko ditu konprenitu ezinezkoak. Behar bada bere amorrazioak zituen euskara behar bezala ez sakontzean, ez menderatzean.

Baita ere bada bestelako errazoirik, ta hau ez duk uste Ugaldek ondo ikusi duenik. Unamuno ez zen «garbizale» hoietakoa, ez zitzaion gogoko hitz berririk. Beretzat, euskarak, bere kolkoetik behar zuen, eta bera euskaltzale agertu zan une haietan Bilbo aldeko giroak bestera ziren. Hango neolojismoak ez zuten akaburik, eta horren kontra egona zen. Beraz, alde horretatik, Unamunok ez zuen arkitzen bere gogozko girorik bera bizi zen inguruetan, eta erreakzioz beste muturrerat zijoan.

Era berean gorrotatu zituen Chaho ta Navarro Villoslada'ren ondoren sortu ziren gezurrezko historiak (ikusi *Obras Completas*, t. VI, 135 or.). Faltsua zeritzan guztiaren aurkakoa zen, eta gauza faltsurik aski arkitu zuen gure alorrean. Aipatzen dedana, Madrilen 1884-an doktoradurako tesisean dakar. Tesis beraren bukaeran dionez, oinarrizkotzak zituan gauzak estudiatzerakoan, gezurrezko bihurtu zitzaizkion. Eta ordutik, une hartatik hain zuzen, esango nuke bere lehendabiziko jokabidetik aldatzen hasi zela. Eta ez askok uste izan duten bezala, 1888-an Bilboko euskal katedra irabazi ez zualako. Euskara baztertu behar zela, zenbait aldiz esaten bai du *Revista de Vizcaya*-n 1885-1886 urteetan argitaratu zituen «*Del elemento alienigena en el idioma vasco*» artikuluetan (ikusi *Obras completas*, t. VI, 143/167 or.). Kontu hau argi laga zuen L. Akesolok bere «*Dos notas autobiográficas*»en (*Boletín de la R.S.V.A.P.*, XXI, 57 or., 1965).

La cuestión del vascuence, euskara baztertzearen eskariz egindako lanik sakonena, askoz geroagokoa da, 1902-koa. Bere denboran, Julio de Urkijok, erantzun egokia eman zion *RIEV*-en, XI (1920), 72 or. Baina hura soil gelditzen zen eta Ugaldereen *Unamuno y el vascuencek* bete du behar bezala.

Unamunok, bere iritzi nagusitzat, sentimentuak utzi eta arrazoi hutsa hartu behar dugula zion; eta arrazoiz, Euskal Herriak aurrerapen bidea jarraitu ahal izateko, euskara utziz. Baina, Villasantek ongi zion bezala (bere *Historia de la Literatura Vasca*, 342 or.), arrigarria da Unamunok hori eskatzea, zeren bere filosofian dionez maiz jarraitu behar dela sentimentu hutsez arrazoiaren kontra.

Luis Mitxelenak zionez, maitasunak errukituaz nahi zuela Unamunok gure euskararen heriotza horren besteko etsipen larria luzatu ez zedin, zein eta maite den bat etsipenean sufritzen ikusi nahi ez den bezala (*Gran Vía* aldizkaria, IV urtea, 140 zenbakia, 20 or. - Bilbao, 1959).

Nik uste dut, Unamunok, euskara ez zuela behar bezala benderatu eta euskaltzaletasuna ez zela bere barnean indarrez piztu. Bere kaxara ikasitako euskara, beti erdi-hillik bizi izan zen beregan, legortean landare maxkal bat bezala. Eta batetik, indarra emango zion iturburuaren faltaz eta gure «garbikeria»ren erotasunik biziena bestaldetik. Berak «terminacho» izenez bataiatu zuen giroak lagundu zuen bere barneko gartxoa itzaltzen.

Bestela harrigarria zen, Sören Kierkegaard bere errotik eza-gutzearren danes hizkuntza ikastera behartu zenak, berea uztea. Konturatu behar zen edozein hizkuntak duela gaurko munduari zerbait berri eskaintzeko ahalmena, eta eskaintzen ez duena-ren hutsa ez dagoela hizkuntzan, baizik bertako kulturadun gizonetan.

* * *

«98»koen adigarririk bereziena, erromantizismoak utzi zituen kutsuak kendu eta idea ta kultura-bideeri berritze eragina eman. Literaturan eta politikan era berritze bat ekarri zuten eta jakintza bideak aurreratuz ikerketari ere bere giroa eman nahi zioten. Espainia bere lozorrotik iratzartu nahi zuten. Hemen, Unamunorentzat ametsak egi bihurtzeko lanean aritzea ere baliozkoa zen. «*De razones vive el hombre / Y de sueños sobrevive*». Esango zuen bere *Sobre la filosofía española*n. Eta ez dugu esan nahi sentimenak ez dutela ezer balio. Gehiago da, inoiz, sentipenak gainez egiten dio gizonari eta bere burua lantzen du sentimenen eragiñez, eta igarri gabe sentimenarentzat arrazoiak arkituaz.

Baina inoiz ere ez gera ahaztu behar, Unamunok, bere izen haundia, bera mundu guzian hain entzutetsua izatea, bere jakituria bakana, hain zuzen ere, ez zituela euskarari buruz lortuak, baizik filosofo bezala, pentsalari bezala. Eta *Del sentimiento trágico de la vida* eta *La agonía del Cristianismo* liburuegaitik eza-gutzen da mundu zabalean. Kierkegaard-ek ekin zion bideari gorakada eman zion, existentzialismoaren bideetara eramateko. Eta, alde hortatik beti izango du toki berezi bat munduko pentsalarien artean. Gaiñera, pentsalari bezala, «Generación del 98»koen artetik aipagarrienetakoa da. Horregaitik, gauzak ez ditugu alderantzi behar. Batean gizon handia izateak ez du esan nahi bestean ere hola izan behar denik.

Erlijio problemak ziran Unamunok gehien aztertu zituenak. Arrazoiaren eta sentimentuaren burrukaz, zalantzazko fede batean larri-mindurik bizi zelarik.

Eta, hor ere, baditeke, Unamunok, dudagabeko fededuna zalantzazko fede batera eramatea; baina, baita fedegabea dudan jartzea ere, Jainkoaganako kezkak larritzen zuen gizona. Duda-ren kezka beharrezkoa iduritzen zitzaion.

Horregaitik, Santamariak, Unamunori katoliko aldetik begiratzen dio, berak aurrez horrela aitortuaz. Ez baita bide zuzena askok egin diotena, katoliko aldetik gizon bezala juzgatu (ikus *Zeruko Argia*, 84 zenbakia, 1964-ko urrillaren 4-koak, Unamunori buruz Santamaria, Artetxe, Lezo eta Etxaniz-en lanak dakartzki). Gizona den aldetik, ez dago ondo kritika alderdi batera begira egitea, berekiko irizpidea bakarrik dela egiazkoa usterik. Gaztaroan mistikaz grinatua zen gizonari ez dago gehigarririk zertan jarri. Ez zuen harek inork esan beharrik nundik irtena zen, jo batera ta jo bestera zebilenean. Berak esana zen: «Nerekin ditudan pentsameneri hur ematen dioten liburuak ez ditut maite, uste dedalako, nik pentsatzen dedana bera esango didatela». Eta, egun batean Kierkegaard arkitu zuen, teolojiari buruzko gauza berriak esaten zituena eta beragana abiatu zen egi bila. Alemanez irakurtea nahikoa ez zuelarik, dinamarkarra ikasi zuen hizkuntzaren iturburutik hobeto edatearren. Ai! euskaran holako egileren bat arkitu izan balu. Baiña, guk gure pentsamenik eta irudimenik gehienak gramatikak, etimolojiak eta haue-ri ta neolojismoeri buruzko eztabaidetan eman ditugu. Indar hoiek testuko liburuen alde eman balira besterik izango zen.

Gauza hauegaitik, euskarari buruzko arazoak dira Unamunoren lanetarik gutxien haintzat hartzekoak. Bestelako pentsamena da, pentsamen teolojiko mundu guztian bere izena ospez zabaldu duena. Askoz ere garrantzizkoagoa: betikotasunaren egarria; izan edo ez izanarena. Hizkuntzen gainetik arkitzen zuen problematika hau.

Behar bada, Unamunok, erlijio kezka eta bere inguruko prolemak, erlijioaren kanpokaldetik barnera begira ikusi ditu, eta ez da harritzekoa barnekoak mindurik arkitzea. Hala ere, meditazione bide bat direla esango nuke.

Puntu honetan gure Nikolas Ormaetxea «Orixe» bururatzen zait. Beste norbaiti ere entzun diot; baiña, nik «Orixe»ri Unamunoren antz handia hartzen diot; eta ez biak burugogorrek zirelako, baizik «Orixe»k ere antzerako prolemak zituen, naiz ta erlijioaren barrukaldetik ikusi, eta inoiz barrutik kanpora begira. Behar bada, nik hemen aipatzen dudana «Orixe» gutxiago ezagutzen dena da. Ez «Orixe-zaleak» kementsu ezagutaraztera alegintzen diren *Euskaldunak*, *Aitorkizunak*, *Aditz lanak*, *Salmutegia* eta horrelako lanetakoa —guri sudurretatik derrigorrez sartu nahi diguten hoietakoa ez— baizik «Orixe» mistikoa; zeren

clerki-mistiko hoiek beste guztiok batean haina edo gehiago baliote dute noski. Aspaldiko *Barne-muinetan* liburuari geroztik aldizkarietan argitaratu zituenak erantsirik, hor bilduma ederra «Orixe» ta euskal literatura goratzeko. Bestela, intelijentziaz ez jokatzea da, eta urteak aurrera ere Unamuno bezalakoei arrazoa ematea, euskaraz ezer baliozkorik ez dugulakoan.

Hauek dira Unamunoren inguruan nabaitu ditudanak. Filosofian, Unamunok, bere pentsamenekin, ez gaitu eramaten helburu ziur batera, ez dugu bilatzen absoluto segururik, bere nahia hori izanik ere; baina, zer pentsa eta zertaz kezka erakutsiko digu. Bere pentsaeraren zati asko atzean gelditu badira ere, oraindik ez da agortu. Eta, behar bada, gizonak inoiz ezingo duelako bere izatearen arrazoizko helbururik aurkitu, ez dago azken hitzik.

Kontradizioz beterik nabaitzen den Unamuno paradajikoak, *El sentimiento trágico de la vida* eta *Agonía del Cristianismo* ditu lanik nagusienak esistentzialismo gaian, eta landuenak hoiek dituenek, kontradiziorik gutien ere horietan ageri da. Hala ere, eztabaidagarriak dira, baina, gutienez, norperekiko pentsaeraz eta kontzientziaz jabetzera eta jokatzerara bultzatzen gaitu. Pentsamenaren eta sentieraren arteko gogoeta iratzartzen digu. Esnatu ezik, ezin ba norperekiko barne-gogoia landu.

* * *

Lehenago erabili nituen gogoetok nahikoa atzeraturik gelditu zaizkit. Eta, oraingoan beste ageri batzuk gaineratu nahi ditut. Hala ere, behin eta berriz aitor dezadan, Unamunoren jakituria, bere ospe handia, erudizioz betea, bizitza beraren arrazoa bilatu nahirik urratu zituen pentsamenezko literaturan dagoela, esistentziaren filosofian. Hor, gure begiramenik onena merezi du. Baina, gauza baten jakitun zelarik beste batzutan ere hala behar zuela, batez ere igarle mailan, ezta gauza seriosa.

Unamunok, gaur egun, munduko erakunde nagusiak ez ezik gizarte eta linguistika berriaren aburuak ditu bere *La cuestión del vascuence* tesiaren kontra. Duela urte batzuk, euskaltzaleok kezkatuak geunden, gure gogoak eta gure ahaleginak zertan geldituko ziren ez genekiela. Ez bai genuen datorik herriak berak zer nahi zuen. Orduan, Euskaltzaindikoak arduratu ginen Euskal

Herrian ikerketa eratzten, herriaren baitan zer nolako gogoia zegoen jakiteko, eta Siadeko elkartearekin inkesta bidez lan sakon eta zabal bat ere burutuz: *Estudio socio-lingüístico del euskara*, eta horren laburpena besterik ezta *Hizkuntz borroka Euskal Herrian* (1979an argitaratua) 1975era arteko egoera hartzen duena. Lanaren sarrera gisa, alde zuzenetik espezialistek gertatua, *Euskararen liburu zuria*, urte bete lehenago agertua. Azterketa horien arabera, badirudi, Unamunok ez ziola igarri gure hizkuntzaren etorkizunari. Hor dago herri baten nahia, hor gizarte baten ustea. Berriz ere, argi nabari da, ezin garela izan unibertsa-listak unibertsoa hizkuntza bat baztertu nahi badugu.

Bestalde, euskarak, hizkuntzarik gehienak bezala, soluzio politikoak behar zituen eta horiek bideratzen doaz. Esan beharra dago, politikaren mailan, euskararen etsaigoak ere bere lan maltzurra egiten duela; baina eskubidezkoa baldin bada zintzotasunez jokatzeko, Unamunoren izena euskararen kontra jarri nahi dutenek, azter bezate *Hizkuntza borroka Euskal Herrian* deritzan liburua. Hori baita herri baten gehiengoaren erantzun agiria.

Unamunorentzat gure hizkuntza tipiegia zela? Larrimianaren kontzeptuen egileak ere hizkuntza tipia erabili zuen. Sören Kierkegaard gabe zer izango zen Unamunoren esistentzialismoa? Hara, hizkuntza tipi batean oinarritu zenak zer eman zuen. Izan ere, teoriak, edozein hizkuntzak ditu zer-hartarako ahalmenak.

Gauza bat da kanpokoen harremanetarako beste hizkuntza zabalago bat erabiltzea, eta beste bat norperanean pentsatzea eta sortzea. Azken batean, gizona, borondate hutsa da, eta go-goan hartzen duen guziaz egin ahal lezake, baita hizkuntzaz aldatu ere, eta baita ideal baten ondorean berea edo besterena landu ere. Dena da posible.

Mila arrazoi dira hortaz, baina zalantzarik ez duguna, zera da, egungo Europan gizona bi, hiru edo gehiago hizkuntza menderatu beharrean aurkitzen dela.

Baina, hizkuntzak, hizkuntza bakoitzak, kultur berezi bat du bere inguru, Unamuno ber berak ongi esan zuen bezala: «Cada pueblo ha ido asentando en su lenguaje su concepto abstracto del mundo y de la vida, y en la extensión y comprensión que da a cada vocablo va implícita su filosofía» (*Obras completas*, t. III, pág. 765).

Unamunok euskara berea bezala hartzen ez bazuen, arrazoiari faltarik ez zuen izango, baina prolema-rik inon izatekotan beragan zegoen. Zeren, euskaldunok, gure bizitzako, ispiritualitateko, pentsatzeko, negar egiteko edo naiz barre egiteko, geure hizkuntzaz baliatu gara mendez mende, eta hizkuntzaren bidez gure aintzinako asabaren erroeri lotuak gaude, ber berak ez zuen alperrik esan: «La lengua, he de repetirlo una vez más, es la sangre del espíritu» (*Ob. comp.*, III, 1081 orr.) Hizkuntzarekiko gun hori bai zen Unamuno maiz arduratzen zuena, arrazoi faltarik ez zuen izango, baina arrazoi bera jarriko genioke gure euskararen alde ere. Zer esaldi hoberik honako hau baino?: «Adueñarnos de nuestra habla es cobrar tierra, independencia y libertad espirituales». (*Ob. comp.*, t. VI, 957 orr.). Baina, ispirituzko gauzak neurkaitzak ditugu. Era askotako eritziak atera genezazke ispirituzko arrazoietatik.

Unamunoren pentsamenetatik ere era askotariko eritziak jaso genezazke, zeren bere pentsamena zabala haina bide eta bidexka ugariduna bai ta. Horregatik, Unamunoren ideiak egungo politikaren jokoan baliatu nahia, ezta zintzoa, ez arrazoizkoa, ezta ere asmo garbizkoa. Kultur munduan zerbait dela uste duenak, horrenbeste badaki.